

Исламдағы апостасия

ТАРИХИ ЖӘНЕ ЖАЗБА ТАЛДАУЫ

APOSTASY **in ISLAM**

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

*A Historical &
Scriptural Analysis*

TAHA JABIR ALALWANI

ІІТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

ИСЛАМДАҒЫ АПОСТАСИЯ
ТАРИХИ және
ЖАЗБА ТАЛДАУЫ

لا إكراه في الدين

ТАХА ЖӘБИР АЛАЛУАНИ

Халықаралық ислами ой институты

Бішкек 2023

УДК 297
ББК 86.38-3
Т 24

Кітап демеушілері:
Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
Херидон Вирджиния (АҚШ)
Білім интеграциясы институты (КИ)
Грузия Тбилиси

Кітаптың авторы: Таха Жәбир Алалуани
Кітапты қазақ тіліне аударған: Әбуева Амина: – Б. : 2023
Кітап редакторы: Каратаев Ерлан

Бұл кітап авторлық құқықпен қорғалған. Ұжымдық құқыққа/құқықтарға рұқсаттық туралы келісімге қолданылатын заңды ерекшеліктер мен ережелерді қоспағанда, кітаптың бірде-бір бөлігі баспагердің жазбаша рұқсатынсыз кез-келген түрде көшіріле алмайды. Бұл кітапта айтылған көзқарастар мен пікірлер автордың көзқарасы және баспагердің пікірімен сәйкес келуі міндетті емес. Сыртқы және шетелдік веб-сайттар жағдайында баспагер URL мекенжайларының дұрыстығына жауап бермейді және мұндай сайттардағы мазмұнның дәл немесе маңызды болатындығына кепілдік бермейді. “Ихсан Хайрия” Қоғамдық қоры тарапынан жарыққа шыққан

Қырғызстан діни мұсылмандары басқармасының
№ 55 рұқсатымен

Исламдағы апостасия: Тарихи және жазба талдауы (Kazakh)

Таха Жәбир Алалуани
ИИТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

© Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
1444 АН/ 2023 CE
Paperback ISBN 978-9967-493-04-9

Apostasy In Islam A Historical And Scriptural Analysis (Kazakh)

Taha Jabir Alalwani
ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)
1434 АН / 2012 CE
Paperback ISBN 978-1-56564-585-1
ИИТ
P. O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

Барлық құқықтар сақталған

ISBN 978-9967-493-04-9

УДК 297
ББК 86.38-3

Халықаралық ислами ой институтының “Қысқаша кітаптар топтамасы”

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы – бұл оқырмандарға түпнұсқаның негізгі мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы. Қысқа, оқуға жеңіл, уақытты үнемдемейтін пішімде шығарылған бұл реттілік үлкен көлемді басылымды мұқият қарап шығуды ұсынады және оқырмандарды түпнұсқаны әрі қарай зерттеуге ынталандырады деп үміттенеміз.

Діннен шығу (الردة, *ар-ридда*) үшін заңды түрде қандай жаза тағайындалады және мұның діни шыдамдылық талабымен байланысы Құранның 2:256-шы аятында «дінде мәжбүрлеу жоқ» деп айтылған пікірмен байланысы қандай?

Бұл Таха Жәбир Алуанидің маңызды зерттеуінің қысқартылған басылымы, «Исламдағы діннен шығу: тарихи және жазба талдауы», 2011-жылы алғаш рет жарық көрді. Пайғамбардың өмірінде ешқашан діннен шыққан адамды өлім жазасына кеспегені анық. Бұл мәселе бірнеше ғасырлар бойы мұсылман әлемін мазалап келген ең даулы мәселелердің бірі болып қала береді. Бұл сондай-ақ қазіргі кезде бұқаралық ақпарат құралдарында көптеген зиянды материалдардың пайда болу себебі болып табылады, өйткені исламдық заң ғылымдары адам құқықтары мен сөз бостандығын өрескел бұзды деп айыпталуда.

Бұл кітаптың тақырыбы өте сезімтал және маңызды тақырып. Автор пікірталастың тарихи бастауларын, сондай-ақ оны қоршаған көптеген ақылақтық және мәнмәтіндік мәселелерді егжей-тегжейлі қарастыру үшін қатаң дәлелдерге негізделген. Ол өлім жазасын жақтаушылар келтірген дау-дамайды дәлелдей отырып, Құран мен Сүннет сенім бостандығын, оның ішінде иманнан шығу әрекетін және діннен шығу (*ар-ридда*) күнәсі үшін өлім жазасын қолдамайды деп санайды. Мұндағы күнә сөзіне назар аударыңыз, өйткені бұл жерде біліктілік бар: егер діннен

шығу жолында қылмыстық әрекет болып табылатын басқа ештеңе болмаса, әсіресе ұлттық қауіпсіздік тұрғысынан, онда автордың пікірінше, ол қатаң түрде маңызды Құдай мен жеке тұлға арасында. Құран Кәрімде иман келтіргеннен кейін қайта-қайта күпірлікке оралатын адамдар туралы көп айтыла тұра, оларды өлтіру немесе жазалау керек екендігі айтылмайды. Ислам діні адамдарға Құдайға құлшылық ету үшін қалайтын дінді таңдау еркіндігін береді. Бұл адам жауапкершілігінің негізі – бұл өмірде емес, ақыретте бағаланатын таңдау.

Бұл еңбек Құран мен Сүннеттің Мақасид аш шарияға – жоғары ниеттері мен құндылықтарын шынайы түсіну өте қажет болған кезде, өте күрделі және осал уақытта жазылған. Автор исламдық мәтін ғылымдары мен білімнің басқа салаларын зерттеудегі дәстүрлі тәсілдерді, сондай-ақ схоластикалық, яғни өмірден, тәжірибеден қол үзген түсіндіруді талдай отырып, Құранды және шынайы хадисті егжей-тегжейлі зерттейтін дәлелді тәсілдерді қолданады.

Адам өмірін себепсіз қию Құран Кәрімге сәйкес бүкіл адамзатты өлтіруге тең келеді. Сондықтан мейірімділік пен әділеттілік, сондай-ақ сенім бостандығы мүдделері үшін бұл тақырып біржола шешілуі өте маңызды.

Түпнұсқаның қысқартылған басылымы

ИСЛАМДАҒЫ АПОСТАСИЯ: ТАРИХИ ЖӘНЕ ЖАЗБА ТАЛДАУ

Таха Жәбир Алуани

ISBN hbk: 978–1–56564–364–2

ISBN pbk: 978–1–56564–363–5

2011

КІРІСПЕ

Бұл зерттеу діннен шығу мағынасында қолданылған арнайы сөз ретінде, Құран Кәрімде және бекітілген Сүннетте нақтыланған заңмен белгіленген жазаның бар екендігі туралы келісімнің жоқтығын көрсетуге бағытталған. Діннен шығу туралы дәлелдер жинағына Пайғамбарымыздың (с.а.с.)* бізге тиісті хадистер мен оның сахабаларынан жеткізілген дәстүрлеріне сілтеме жасайтын сөздері мен әрекеттері кіреді, бұл бізге көрсетілген немесе көрсетілмеген болса, егер онымен басқа қылмыстық іс-қимылдар байланысты болмаса, исламда адамның сенімін өзгерту қылмысы үшін жазалаудың бар жоқтығын заңды түрде бағалауға мүмкіндік береді. Негізінде Құран мен Сүннеттің амалдары адамдардың өз еркіне, ниеттеріне, ойларына, сөздері мен әрекеттеріне қатысты еркіндігін растайды.

Осы мақсатта зерттеу барысында әртүрлі заңдық бағыттар талданады, мұндағы мұсылман заңгерлердің көпшілігі діннен шыққан адамды ауызша сүннет пен консенсус негізінде өлім жазасына кесу керек деген тұжырым жасады. Бұл зерттеудің әдістемелік (әдіснамалық) тәсілі – пәлсапашыл, талдағыш және жалқылау/ тарихи, оның ішінде ислам мәтіндік ғылымдары мен білімнің басқа да тиісті салаларын зерттеуге дәстүрлі тәсілдер. Құран – негізгі қағидалар мен негіздерге қатысты барлық үкімдердің негізгі қайнар көзі. Сүннет Құранның мағынасын міндетті түрде түсіндіретін қайнар көзі ретінде қарастырылады.

Құранда кездесетін тілтанымдық арнайы сөздердің мағыналарын анықтауда келесі өлшемшарттар қолданылады: Құранның мұндай арнайы сөздерді қолдануы; Пайғамбардың сүннеттегі түсіндірме мәлімдемелері; және арабтардың мұндай арнайы сөздерді әртүрлі сөйленістерде, әдеби мәнгерлерде және шешендік өнер саласында қолдануы. Осы кезек тәртібін орындау арқылы, бір араб тілінің арнайы сөздерінде Құранның мағыналарын анықтауға жол берілмейтіндігіне кепілдік береді. Сонымен, ислам заңдарының құндылықтары мен ниеттері универсалды болып табылады, бұл діннен шығу туралы кейбір мәтіндердің ақиқаты мен мағыналарын іздейтіндерге жол ашады.

* (с.а.с.) – Салляллаху алейхи уа саллям «Оған Алланың сәлемі мен игілігі болсын!»

Мұхаммед пайғамбардың аты аталған сайын айтылады.»

Діннен шығу үшін жазалау сияқты даулы мәселені шешу үшін мұсылман заңгерлері толық түсіндіру немесе ықылас (иджитхад) тәжірибесімен айналысады. Бұл зерттеуде қарастырылған негізгі мәселе – жеке діннен шығу: жеке адамның жекебас көзқарас сенімдерінің өзгеруі және нәтижесінде ой, тұжырымдамалар мен мінез-құлық өзгеруі. Жеке адам өзінің жекебас көзқарас сенімдерін өзгерту әрекетін қоғамға немесе оның жарғыларына, сондай-ақ оның саяси немесе діни болсын, заңды көшбасшылыққа қарсы шығуымен байланыстырған жоқ. Ол қоғамға ешқандай қауіп төндірмеді, тек өзінің жекебасылық көзқарас ұстанымын өзгертті. Ол жаңадан қабылданған ұстанымының көпшілік алдында қорғаушысы болудан гөрі, жолдан таюшылықты таңдады.

Бұл зерттеу келесі сұрақтарды қарастырады: Құдай өлім жазасын осындай адамға оны алдымен қоғамның ықпалымен өкінуіне мәжбүр ету-етпеу арқылы онсыз заң жүзінде рұқсат етілген жаза ретінде тағайындады ма? Сонымен, адамды сенімін өзгерткені үшін себепсіз өлім жазасына кесу ислам қауымының билеушілерінің міндетіне кіре ме? Егер бұл адамның сенімінің өзгеруі, біз айтқан басқа қылмыстармен қатар жүрмеген болса да, бұл жағдай орынды бола ма? Егер мұсылман қоғамдастығының кейбір мүшелері бұл адамды өлтірсе, ол заңды өз қолына алғаннан басқа нәрсе үшін жазадан немесе кек алудан босатылар ма еді?

Сол сияқты, мұсылман қауымының міндеті осы адамды және оған ұқсас басқа адамдарды мәжбүрлі түрде исламға оралуға мәжбүрлеу ме? Немесе Құран мұндай мәжбүрлеудің заңдылығын жоққа шығарады ма? Әрі қарай, ислам пайда болғаннан бастап діннен безген адамды өлім жазасына кесу мұсылман қауымының міндеті екендігі туралы бірауыздан келісім болды ма? Немесе бұл көзқарас келіспеушіліктің тақырыбы болып, жеткілікті түрде жарыққа шығарылмаған ба? Діннен бас тартуды тек исламнан алшақтау деп санауға бола ма, әлде оған қарсы агрессия ретінде қарастыру керек пе? Жолдан тайғандар үшін өлім жазасын қолдайтындардың көпшілігі діннен шығуды саяси немесе ауыр қылмыс деп санай ма? Сонымен қатар, бұл заңмен белгіленген жаза және исламның беделді мәтіндерінде нақты көрсетілгендей, заңмен белгіленген жазалар адамның күнәсін өтеуге қызмет етеді деп болжау, діннен шыққан үшін өлім жазасы болып табылып, бұл тазару немесе күнәні өтеу түрі болып саналама?

Зерттеудің мақсаты – ислам дәстүрлерін Құранның билігіне орналастыру үшін оны қолдана алатын, осылайша оны Құран ілімдеріне толық сәйкестендіре алатын үлгі болатын әдіснаманы ұсыну.

Бірінші тарау

Діннен бас тарту ауыр қылмыс болып саналама?

Исламның алғашқы үш ғасырында діннен шығу (*әр-риддә*) туралы исламдық заңды үкім бойынша бірыңғай пікір болмағанымен, ислам дінінде діннен шыққандар үшін заң жүзінде белгіленген өлім жазасын қолдайтындар мұндай келісім болған деп мәлімдейді. Осылайша олар пайғамбардың сахабасы Умар ибн Әл-Хаттаб, Ибраһим Ән-Нахаи, Суфьян Әс-Саури және басқа ғалымдар сияқты байыпты адамдардың назарларын басқа жаққа аударуға тырысып, мұндай жазаны қолдамады. Олар кейінгі ойшылдар тарапынан осы жазаны қайта қарауды болдырмауға тырысты.

Діннен шығу (*әр-риддә*) әрекеттерімен айналысқанда жеке адамның жеке көзқарасы мен сенімін білдіру құқығына немесе қоғамның ең қасиетті нәрселерін сақтау және қорғау құқығына басымдық беру керек пе? 2006-жылы Ауғанстан азаматы Абд Әр-Рахман Абд Әл-Маннан өзінің христиан дінін қабылдауы және одан кейін ажырасу, балаларының қамқорлығынан айырылу және түрмеге қамалуы туралы әлемдік жаңалықтардың басты тақырыбына айналды. Ол әлем көшбасшыларының қысымымен ақыры босатылып, Италияда саяси баспана алды. Оның ісі исламдағы апостасия және оған бүкіл әлемдік көзқарас мәселесіне ерекше назар аударды.

Ұлттар, әдетте, сақтауға тырысатын өзгермейтін құндылықтар жиынтығын ұстанады, әсіресе ұлттық бірегейлік құндылығын. Біздің дәуірімізге дейін кез келген халық өз дінін өзінің жеке басының маңызды компоненті деп санайды. Ұлттардың болмысы, құрылымы мен өзіндік ерекшеліктері олардың белгілі бір дінмен немесе рухани сенімдер жүйесімен қабылдануымен және сәйкестендірілуімен байланысты

болды. Мұсылман ғұламалары дінді исламның заңдарындағы көптеген маңызды үкімдердің негізі ретінде бес маңызды қажеттілікке жатқызды; Бұған дейін мұндай үкімдердің ішінара ұлттық деңгейде ислам дінін қорғау құралы ретінде қарастырылатын жиһад туралы болды.

Діннен шығу үшін заңмен белгіленген жаза, кейбіреулердің пікірінше, жеке және ұжымдық деңгейде қолданылады, өйткені ол айтылғандай дінді оған зиян келтіргісі келетін, бұрмалайтын немесе оған қарсы шығатын адамдардан қорғау қажеттілігіне негізделуі керек. Бұл туралы үкім шығарған кезде, мұсылман ғалымдары Құранның «дін мәселелерінде мәжбүрлеу жоқ» деген мағлұмдамасында діннен шыққаны үшін бекітілген діни сенім бостандығы мен өліммен жазалау арасында ешқандай қарама-қайшылық жоқ деп санады. Біздің ислам тарихы-мыздың әр кезеңінде бұл растау басым көзқарасты орнықтырды. Бастапқы ғалымдардың басым көпшілігімен келіспейтін пікірлері, соның ішінде салмағы мен ықпалы бар адамдар, мысалы сахабалар Умар ибн Әл-Хаттаб (шамамен біздің дәуіріміздің 644-ж. қайтыс болған), Ибраһим Ән-Нахаи (шамамен біздің дәуіріміздің 715-ж. қайтыс болған) және Суфьян Әс-Саури (біздің дәуіріміздің 777-ж. қайтыс болған) және басқа да әйгілі қайраткерлер – жарнама немесе кең таралым алған жоқ.

Демек, исламдық құқықтану (*фиқһ*) таратушылары құқықтану (*фиқһ*) ғалымдарының көпшілігі қабылдаған үкімге қатысты «келісім» бар, діннен қайтқан адамды өлім жазасымен исламға оралуға мәжбүр ету керек деген пікірді алға тартты. Бұл ұйғарымның астарында қабылданған мақсат – дінді бағаламау әрекетінен қорғау немесе оның негізін мұсылман елі пайда болған мемлекет, мемлекет легитимдігінің негізі және доктрина, құқық және мұсылман мемлекетіндегі барлық байланысты жүйелер исламның қайнар көзі ретіндегі атқарымын бұзу болды.

Бұл үкім адамның сенім доктринасы мен дінін таңдау және өз нанымдарын мәжбүрлеместен еркін білдіру құқығымен қайшы келеді, оны талқылауды алдымен реформаторлар Джамал Әд-Дин Әл-Афгани, Мухаммад Абду, Рашид Рида және басқалар ашқан. Бұл ойшылдар ислам діннен безген адамды өлім жазасымен исламға оралуға мәжбүр ету қажеттілігін үйретіп, исламға мәжбүр етуді және сенім мен

пікір білдіру бостандығын ескермеді деп алаңдады. Әл-Афганидің әйгілі «*Әр-Раdd әля Әд-Дахирийин*» кітабы мұсылмандардың өздерімен келіспейтіндермен, олардың талаптарына жауап беруімен және күмән мен дәлелдерді жоққа шығарушылармен бейбіт пікір-талас жүргізу үшін Құранның бұйрығына бағыну қажеттігін қуаттап исламдық дәлелдермен дәлелдейді. Алайда бұл мәселе сол уақытта шешілмеген және келіспеушілікке айналған, ал күдікшілдер өздерінің көзқарастарымен көпшілікке мәлім болған жоқ.

Судан президенті Джафар Нимейри Махмуд Мохаммед Таханы өлтіруге бұйрық беріп, ислам заңдарында үкім шығарған 1985-жылға оралайық. Осыдан кейін Салман Рушди ісі және одан кейін Иранның имамы Хомейнидің оны өлтіру туралы бұйрығы болды. Екі жағдай да халықаралық назарға ілікті және ислам қазіргі батыстағы барлық құндылықтардың ең жоғарғы деңгейіне – бостандыққа қарсы деп жарияланды. Рушди оқиғасынан кейін шыққан шешімдер (фатвалар) мен кітаптар діннен шығу жолын өлім жазасына кесу туралы статус-кво шешімін өзгертті. Египетте БҰҰ, оның жерсеріктік мекемелері және жаңа әлемдік тәртіптің басқа да органдары исламға қарсы шабуылдар жасауды жалғастыра отырып, Египетте білімді дегдарлар арасында келіспеушілік туғызды. Сонда мұсылмандар өздерін мазалаған және адамдарды исламнан алшақтатып, шабуылға ұшыратқан осы қиындықты қалай жеңе алады?

Мұсылман заңгерлерінің әдет-ғұрпын сақтай отырып, бұл зерттеуде Құдайдың заңдары мен үкімдерін сипаттау үшін *әл-хадд* (көптік түрі *әл-худуд*) деген арнайы сөз қолданылады. Арабтар *хадд* лингвистикалық арнайы сөзін екі зат арасындағы тосқауыл мағынасында қолданады. Мұсылман заңгерлері мен құқықтану (*фиqh*) методологиясының ғалымдары қолданатын арнайы сөздер «Құран тілі» емес, керісінше, «араб тілі» үстемдігіне ие болды. Мұның айқын мысалы: *хадд* арнайы сөзі жәнеоның көптік түрі *худуд*. Бұл арнайы сөз Құранның он төрт аятында кездеседі. Бұлардың екеуінде ораза, некеге тұру және ажырасу, мұрагерлікке қатысты «Құдайдың заңдары мен бұйрықтары» мағынасында қолданылады. Бірде-бір аятында *худуд* жазалау мағынасында айтылмайды, керісінше Құдайдың ережелері мен заңдарын сақтау мағынасына меңзейді.

Құран Кәрімде Құдайдың заңдарын ұстанудың отбасылық мәселелерге байланысты екендігіне назар аударылады, сондықтан мұсылман заңгерлер бұл Құран арнайы сөзін қолдануды қалай өзгертті, оның мағынасын қылмыстық – атқару жүйесі шеңберінде шектеді. *Хадд* арнайы сөзі тілтанымдық тұрғыдан алдын-алу немесе тыйым салуды білдіреді. Сондай-ақ Құранда ұрлық пен жыныстық қатынасқа қатысты жазаларда *хадд* арнайы сөзі қолданылмайды. Құранды қолданудың бұл ашық қарама-қайшылығының артында не жатыр?

Билеуші қылмыстық-атқару жүйесін тәртіпті орнатудың, құрметтеудің және мақсатқа жетудің маңызды құралы ретінде қарастырады. Ең қорқынышты жазалау жүйесі – оның билігін Құдайға жатқызуға болатын жүйе, өйткені дәл осы жүйе арқылы билеуші өз режиміне үлкен пайда әкеле алады. Демек, имам Малик, Абу Ханифа, Әш-Шафии, Ахмад ибн Ханбаль, Әл-Хасан Әл-Басри, Суфьян Әс-Саури және басқалар сияқты тақуа ғалымдар қылмыстық жүйені дұрыс қолданбағаны және оны өзінің озбыр және қыңыр мақсаттары үшін пайдаланғаны үшін билеушілерді жиі айыптаған. Мұсылман мұрасының жазбаша корпусы заңгерлердің уағыздары мен билеушілерге айтқан өсиеттерінде, сондай-ақ олардың хаттарында, сабақтары мен заң шығармаларында осындай айыптауды қамтиды. Шынында да, біздің өз жасында «саяси исламның» кейбір жақтаушылары ислам мен ислам заңдарын тек жазалау жүйесі дәрежесіне түсірді.

Демек, мұндай адамдардың көбісі ислам заңдарын қолдану туралы айтқан кезде, олардың «ислам құқығы» деген мағынасы онымен байланысты жазалардан басқа ешнәрсе емес деп қабылдайды. Сол сияқты кейбір режимдер өздерінің діни қатаңдығын және шаригатқа адалдықтарын көрсету үшін белгілі бір жазаларды қолданады.

Діннің тазалығы адамның діндарлығынан және дінді түсіну тәсілдерінен туындайтын бұрмалаушылықтармен қатты қайшы келеді. Мұндай бұрмалаулар діннің заңды мазмұнын босататын және басқа мағыналарға ие тұжырымдамаларын бұзады. Құдай өзінің хабаршыларын адамдар оған қарсы ешқандай даулас болмауы үшін жіберді деп жариялайды, сонымен бірге адамның наразылық білдіруге және дауласуға қабілеттілігін және инстинктивті түрде дәлелдер іздеуді қалайды. Құран Исламға ғасырлар өткен сайын жаңаратын көкжиектер береді; бұл

исламның көне емес доктринасының негізін қалады және оның заңдарының қағидаларын нақтылады. Сүннет Құранның ең жоғары және дәл түсіну дәрежесін көрсететін қолданбасын құрайды.

Тұтастай алғанда Сүннет Пайғамбарға еліктеу әдістемесін ұсынады. Демек, біз бір жағынан еліктеу мен мойынсұну, ал екінші жағынан еліктеу мен сын көтермейтін қабылдау арасындағы үлкен айырмашылықтарды түсінуіміз керек. Еліктеу және мойынсұну – бұл дәлелдемелер мен олардың білімі мен түсінігінің беделді сипаты мен нанымдылығына негізделген үдерістер. Еліктеу мен сын көтермейтін қабылдау (*әт-тақлид*) туралы айтатын болсақ, олар тиісті дәлелдемелерді зерттеу немесе ой елегінен өткізбестен бұрын ойластырылмаған еліктеу болып табылады.

Ықылас (*арабша: الاجتهاد, иджтихад*) – ислам құқығының айрықша белгісі, тәуелсіз пайымдау мен өзгертудің (түрлендірудің) негізгі, маңызды белгісі. Сүннетті Құранды түсіндіретін және қолданатын нәрсе ретінде ойлау үшін ықылас (иджтихад) қажет. Сараптаманың бұл маңызды үдерісі – уақыт өте келе әлемдегі адамдар мен пікірлердегі алуан түрлілікті мойындаудың және маңызды мәселелерді шешудің құралы.

Екінші тарау

Құрандағы діннен шығу туралы сипаттама

Құран діннен шығу тұжырымдамасының негізгі ерекшеліктерін ұсынады. Қорыта айтқанда, діннен шығу және тәубенің болмауы немесе исламды қабылдамауды Құдай ақыретте жазаға жетелейді. Діннен безген адам өзіне ғана зиян келтіреді. Сенімдерінен қайта-қайта бас тартқандар не істесе де, Құдайдың кешіріміне ие бола алмайды.

Мұны мәжбүрлеп жасаған, сондықтан басқа таңдау қалмаған адам жасаған діннен шығу адамның нақты сеніміне әсер етпейді. Діннен бас тарту адамның шынайы сеніміне әсер етудің жалғыз әдісі – адамның жүрегін саналы түрде және шындықтан бас тартуға ықыласпен ашу.

Әлсіз сенім, сенімділіктің болмауы және Құдайға таза жүректен ғибадат етпеу діннен шығудың негізгі себептері болып табылады. Шындықты жоққа шығарған адамның жасаған кез-келген жұмысы нәтижесіз болады және бұл оның күтуі тиіс нәтижесі.¹ «Діннен шығу» арнайы сөзі дінді қабылдағаннан кейін Құдай бұйырған дін және сенімнен бас тарту мағынасын білдіреді.

Құран түсінігіндегі *әр-риддә* және *ал-иртидад* арнайы сөздері қол жеткізген нәрседен қалған нәрсеге оралуды білдіреді. Алайда Құранның діннен шығу туралы әртүрлі мәнмәтіндерінің ешқайсысы мұны тек исламнан шығу немесе тек рухани жоспарға қатысты тарту деп айтпайды. Керісінше, Құран рухани және материалды қамтитын арнайы сөзді *риддә* етістігімен тіркестіру немесе бұрылу үшін қолданады. Құранда *Риддә* – исламнан бас тартып және күпірлікке бет бұру. Бұл аяттар ескерту кезінде исламға кіргендердің барлығына оны берік ұстануға шақырады, өйткені бұл шынайы нұсқаулық: өмір сүрудің ең беделді, берік негізі.

Құранда діннен шығу немесе *риддә* ұғымының осы нақтылануын ескере отырып, біз Құранның бұл тілтанымдық арнайы сөзді дінге қатысты ауызша зат есім ретінде қолдану арқылы түрлі мағына беру үшін қалай қолданғанын көре аламыз. *Әр-риддә* деген ауызша зат есім исламнан шегінуді білдіреді. Егер адам өзін Ислам арқылы Құдайға бергеннен кейін шындықты мойындамаса, адам сенімін жоғалтады. *Риддә* ғасырлар бойы діннен, нақтырақ айтқанда, ислам дінінен шегінуге біржақты сілтеме жасау үшін қолданылған.

Жоғарыда айтылған аяттардың ешқайсысы Құранда не *риддәға*, не *иртидатқа* қатысты айтқандарының бәрін қамтымайды – діннен шыққан күнә немесе қылмыс үшін жердегі жаза туралы ештеңе айтылмайды; олар исламға қайтаруда айқын немесе жасырын түрде адамды мәжбүрлеу қажеттілігіне немесе адам діннен шығып, одан бас тартса, оны өлтіруге меңземейді. Құранда бейнеленгендей, *риддә* арнайы сөзі жеке тұлғаны діннен шығаруға дейін жеткізген психологиялық және психикалық жағдайды көрсетеді.

Адам бостандығы – ислам құқығының жоғарғы құндылықтарының бірі және оның өмірлік маңызды мақсаттарының бірі. Шынында да, сенім-

мен және әсіресе Құдайдың бірлігін растаумен ойнайтын ең маңызды рөлдердің бірі – адамдарды ырымшылдықтан, пұтқа табынушылықтан және жаратылған болмысқа табынудан босатып, оларды Құдай Тағаламен байланыстыру. Осы еркіндікті қолдау, қорғау мақсатында көптеген Құран аяттары түсірілді. Шынында да, діни бостандыққа арналған көптеген Құран аяттары осы құқықты және оны кез-келген сыртқы араласу мен ықпалдан қорғау және сақтау міндеттемесін бекітуде бір-бірін толықтырады.

Осы аяттардың ішінде ең маңыздысы – «Дінде мәжбүрлеу жоқ» деген аят.² Меккедегі кәпірлер хижраның 4-ші жылы мұсылмандарға соғыс ашқанда және кейбір сахабалар яһуди дінін қабылдаған балаларға еврейлермен бірге тұруына жол бермей Исламға кіруге мәжбүр етуге Пайғамбарымыздан рұқсат сұрады, бірақ Пайғамбар бұған жол бермеді. Діннен гөрі саясатқа қатысты мәселеде кейбір діндерді ұстанушылар арасында, әсіресе христиан дінінде адамдарды өз дініне сенуге мәжбүрлеу дәстүрге айналған болатын.³ Құранның көптеген аяттары пайғамбарға дінге мәжбүрлеу мен оны танудың пайдасы жоқ екенін түсіндіреді.⁴

Құранның «бастапқы имансыздықты» жалғастыруға деген көзқарасы, яғни ешқашан иман келтірмеген біреудің сенбеуі және сенгеннен кейін иманнан бас тартқан адамның имансыздығына қатынасы арасындағы айырмашылықты анықтауға болады. Мұндай ерекшелік Құран Кәрімде әлі күнге дейін күпірлік жағдайында болған адамға берілген еркіндікті мойындайды, ал сенгеннен кейін иманнан бас тартқан адамға сол еркіндікті жоққа шығарады.

Діннен шыққаннан кейінгі тәубаға қатысты және мұндай тәубенің қабыл болатыны қабылданбайтынына қатысты сұрақтарға келетін болсақ, мұның бәрі құдайдың құзырында. Адамның діннен шығуымен қылмыстық іс деп танылған ешнәрсе қосылмаған болса, бұл Құдай мен жеке адамның арасында қатаң түрде қалады және жердегі билеушілердің немесе басқалардың құқығында емес.

Үшінші тарау

Пайғамбарымыздың өмірінде діннен шығу

Исламда аксиоматикалық ақиқат бар, яғни Құран Ислам дінін құрайтын доктриналар, заңдар, жүйелер, қағидалар мен ережелердің әрқайсысы үшін негіз болып табылады. Сүннет – бұл Құранды түсіндіру, оның ілімдеріне қалай мойынсұнудың үлгісі және Құран бұйырған нәрселердің орындалу тәртіптеріне Пайғамбардың іс әрекеттері және сөздері арқылы берілген үлгі. Құран мен Сүннеттің көптеген айырмашылықтары бар. Бастапқыда Құран – исламдық заңды үкімдердің негізі, ал шынайы сүннет – бұл Құранда айтылғандарды түсіндірудің негізгі көзі. Құран мен Сүннет өзара дәлелдеме көздері болып табылады. Олардың арасында ешқандай қақтығыс, қайшылық, келіспеушілік болуы мүмкін емес, сондай-ақ Сүннеттің ешқандай бөлігі де Құранда айтылғандарды жоққа шығара немесе күшін жоя алмайды. Сүннет Құран Кәрімде расталған нәрсені нақтылайды.

Құранның қағидалары мен гносеологиялық әдістемесі діни бостандықтың біліктіліксіз сипатын анық көрсетеді. Құран Кәрімде кәпірге немесе діннен безген адамға берілетін жаза ақыретте күшіне енетіні анық көрсетілген. Пайғамбар дәуірі иман келтірген, кейін екіжүзді болған немесе діннен шыққан жүздеген адамдардың куәгері болған. Іс жүзінде олардың діннен шығуы Алла елшісіне және мұсылман қауымына зиян келтіру көзін білдіретін деңгейге жетті. Алайда ол «Мұхаммед сахабаларын өлтіреді», адамдарға өз ілімін жүктейді немесе оларды өз дінін қабылдауға мәжбүр етеді деп айтпас үшін, оларға зиян келтіруден аулақ болды. Егер жеке адамды осындай жазаны талап ететін бөлек қылмыс жасады деп айыпталмаса, Пайғамбар ешбір жағдайда өлім жазасын беруге үкім шығармады.

Мысалы, тарихшылар мен пайғамбардың өмірбаянын зерттеушілердің көпшілігінде исламды қабылдаған кейбір адамдар Құдайдың елшісі өзінің ғажайып сапарына түскен түні оған не болғандығы туралы айтқаннан кейін діннен шыққандығын айтады. Меккеден Иерусалимге миграж сапарында Пайғамбармен болған жағдайларды естіп, содан кейін кейбір мұсылмандар апостасия жағдайына ұшырап діннен шықты. Пайғамбарымыздың көзі тірісінде кез-келген діннен безгендердің өлімге душар

болғандығы, хадистегі әртүрлі дереккөздерінде көрсетілгендей, олардың діннен шығуынан емес, әскери қылмыстарға немесе кісі өлтіруге қатынасты болғаны белгілі.⁵ Шынымен Алла Пайғамбарға ақиқатты жоққа шығарушылар мен екіжүзділерге қарсы күресуге бұйырған.

Иман келтіргеннен кейін күпірлікке қайта оралатындардың бәрі өлім жазасына кесілуге тиісті деген Құдайдың үкімі жоқ. Құранда да, Пайғамбардың іс-әрекетінде де біз пайғамбардың Құдайдың діннен шығу үшін белгіленген жазаны тағайындағанын білгендігінің белгісін таба алмаймыз. Егер ол мұндай жазаны білген болса, онда оны жүзеге асырудан тартынбас еді, өйткені Пайғамбар басқа жағдайларда нақты қылмыстар үшін жазалауға шақырған.

Мұсылман құқықтанушылар Құранда діннен шығу үшін заң жүзінде белгіленген жаза ретінде қарастыруға болатын ештеңе жоқ екенін, сүннет, оның ішінде пайғамбардың сөздері де, оның әрекеттері де осындай жазадан босатылғанын және еркіндіктің болғанын көргенде. Құранның екі жүзге жуық аятында айтылған исламның ең жоғарғы құндылығы деп санайтын нәрсені таңдау үшін олар діннен шыққан адамды өлім жазасына кесу керек деген пікірлерін қолдады – бұл пайғамбардың сахабаларының келісімі негізінде деп саналады. Пайғамбарға сілтеме жасалған және бірде-бірінде күмәнді құрамдас бөліктер жоқ бірқатар дәстүрлерге қатысты толық жеткізілмеген хадиске жүгіну.

Пайғамбарымыздың өмірінде атап өтуге болатын тағы бір мысал, б.з. 627-жылы Меккедегі мұсылман қауымы мен Құрайыш тайпасы арасындағы бейбітшілік келісіміне қатысты болды, ондағы тараптар он жылға соғысты тоқтатуға келісті. Худайбия келісімі он жыл бойы күшінде болуы керек еді, бірақ екі жылға ғана созылды, өйткені оны Құрайштар бұзды. Худайбия бітімі Пайғамбардың діннен шыққандығы үшін ешқашан жаза тағайындамайтындығының жақсы көрсеткіші болып табылады, өйткені келісімнің негізгі шарты оны осы қағиданы елемеге мәжбүр етер еді, егер ол бұрын болған болса және әрине саяси мақсат үшін немесе басқа себептермен болсын, ешқашан Алланың нұсқауын бұзбайды. Келісімге сәйкес мұсылман лагерінен кетуді таңдаған кез-келген адамға Құрайшқа еш қиналмай, қайтып оралуға рұқсат етілді. Бұл келісім Алланың ешбір бұйрығын бұзбай, бейбітшілік үшін маңызды перспективаны ұсынды.

Бұл фактіні ескермеуге болмайды. Бұған қоса, келісім жасалғаннан кейін заңмен бекітілді деп, діннен шығу үшін жазаның тағайындалмағаны туралы осы айқын белгіні айналып өтуге тырысатындардың бәрі де қате болуы мүмкін, өйткені оның болған уақытын көрсететін нақты тарихи дәлелдер жоқ, ол ешқашан заңмен бекітіліп немесе тіпті заңдастырылмаған.

Пайғамбарымыздың өмірінде ешқашан діннен шыққан адамды өлім жазасына кеспегені анық. Егер ол өз дінінен бас тартқандарды өлтіруге бұйырылғанын және бұл үкім болатындығын білсе Құдайдан, ол қандай да бір себептермен осы шешімді жүзеге асырудан тартынбас еді. Осы зерттеуде келтірілген және жолдан таюшыларды өлтіруге қатысты жағдайларға келетін болсақ, бұл діннен бас тарту көптеген басқа қылмыстармен біріктірілген жағдайлар болды. Мұндай жағдайларда апостастық қоғамға және оған деген қастыққа қарсы көтеріліс жариялаумен тең болды.

Төртінші тарау

Ауызша сүннеттегі діннен алшақтыққа жауап

Пайғамбарымыздың сөздерінен тұратын ауызша сүннет діннен бас тартқандарды өлтіру туралы бұйрықтан тұратын жалғыз хадистерден тұрады. Осы түрдегі ең көрнекті хадистердің бірі және мұсылман құқықтанушылары арасында ең көп айтылған, олардың көпшілігі діннен алушыларға өлім жазасын тағайындауда дәл осы хадиске сүйенген: «Егер кімде-кім дінін өзгертсе, оны өлім жазасына кес».

Бұл хадис исламның алғашқы күндерінен кейін кеңінен танымал болды. Бұл уақытқа дейін, бұл тек жалғыз хадис (*Хадис ахад*), ол толығымен жеткізілмеген деп саналды. Бұл хадис яһуди басшыларының Пайғамбарды, Аянды және оның миссиясын барлық жолмен бұзу үшін, Мадинадағы мұсылмандар туралы жалған ақпарат тарату, алауыздықтар құрып, жалпы топтың қауіпсіздігіне нұқсан келтіру арқылы жұмыс істейтін жағдаймен байланысты. Бұл жағдай мұсылманның исламға сеніп, апостасия жасап,

қайтадан исламға сенетіндігін білдірген жағдай емес еді. Пайғамбарымыз бірде-бір рет соңғы себеппен ешкімді өлтірген жоқ. Алайда бұл хадис діннен безгендік үшін өлім жазасын қолдайтын исламның мысалы ретінде сақталған. Бұл зерттеу хадисті түсіндіруге негіз ретінде имам Алиге жатқызылған шатасқан оқиғаны жоққа шығарады. Құранда қауымдастықтар арасындағы шиеленіске қатысты төменгі аяттар келтірілген:

«Егер екіжүзділер (мұнафықтар), жүректерінде дерті болғандар және қалада уайымды өсек тарқатқандар тыйылмаса, әрине сені оларға үстем етеміз. Сосын олар қалада саған аз заман көрші бола алады. Олар қарғысқа ұшырап, қайдан табылса да ұсталып, өлтіріледі. Алланың бұрынғы өткендерге жолы осы. Алланың жолынан әсте ауыс-күйіс таба алмайсың». (33: 60-62)

Құранның осы аяттары исламның ішкі майданына қарсы қарым-қатынас пен оны бөлуге тырысу әрекеттерін тоқтату үшін түсірілген. Демек, егер Елші: «Егер кімде-кім дінін өзгертсе, оны өлтір», – деген хадис негізді болса, ол сөздерді айтқан кезде қауіпсіздіктің осы маңызды жағдайын ескерген болар еді.

Біздің исламдық құқықтануымызға (фиқһымызға) қатысты зиянды және жиі кездесетін әдет – хадисті, ең болмағанда, Құран Кәрімде тікелей айтылғандардан жоғары деңгейде қолдану. Осылайша хадис Құранды түсіндіру мәртебесінен (нақтыланғанға бағынышты болуды анықтайтын) Құранға тең немесе параллель мәртебеге көтеріледі. Бұл үдерістің нәтижесі, хадистердің Құранға үстемдік етіп, үкім шығаруына мүмкіндік беруі таңқаларлық емес. Осы себептен бұл зерттеуде хадистің бізге әртүрлі жеткізушілер тізбегімен және оның әртүрлі нұсқаларында, сондай-ақ оны қолдайтын мәтіндік дәлелдермен және ғалымдардың бұл туралы айтқан пікірлерімен бізге жеткен күйінде келтірілген.

Осылайша, ғалымдар оны қалай қолданғанын көруге болады, яғни, Құранды жай ғана үкім шығарушы дәрежеден көтеріп және онда кездеспейтін үкімдер шығарушы дәрежеге қояды. Мысалы, бұл хадисте Құранның сақталуына үлкен мән беретін және оның жойылуына барлық жолдармен тосқауыл қоюға тырысатын адам өмірінің жойылуын мақұлдауды білдіреді.

Сондай-ақ, Құранның екі жүзге жуық аяттары сенім мәселелеріндегі мәжбүрлеу қағидасын жоққа шығарады және адамның неге сенетінін және қандай дінді ұстанатынын таңдауда толық бостандықты ұсынады. Көріп отырғанымыздай, Құран дінін өзгерту туралы шешім қабылдағаны үшін жердегі ешқандай жаза жоқ екенін растайды (егер бұл адам басқа қылмысқа кінәлі болмаса). Керісінше, Құран Кәрімнің дәлелденгеніндей, қарапайым діннен шығу үшін (яғни басқа дін бұзушылықтар үшін діннен шығу) жазаны жариялау құқығы тек Құдайға ғана тиесілі. Бұл хадисті мағынасы айқын болған Құран аяттары тұрғысынан қарастырған кезде, бұл ешқандай қиындық тудырмайды. Хадистің әртүрлі нұсқалары Құраннан бөлек келтірілгенде және кейбір риуаятшылар бұл оқиғаларды басқа оқиғалармен байланыстырған кезде, хадис түсініксіз болып қалуы мүмкін. Сонымен қатар, риуаят тізбектері кейбір хадистермен толық емес және / немесе әлсіз болуы мүмкін, сондықтан мұндай хадистер сенімді дереккөз болып табылмайды.⁶

Осы жазбалардағы жеткізу тізбектеріндегі мәселелерді атап өткеннен басқа, олардың көпшілігі бір ғана жеткізушімен байланысты екенін есте ұстаған жөн. Діннен безгендерді немесе сенбейтіндерді өртеу туралы айтылған кейбір жазбаларда өртеудің бұл адамдарды семсермен өлтірілгеннен кейін болғандығы немесе тірідей өртелгені туралы айтылмайды. Сонымен қатар, біз бұл есептемелерде көпшілігінде қатты шатасулар мен келіспеушіліктер бар екенін ескереміз. Бұл зерттеу сонымен қатар Құранның сүннетке үстемдік етуіне мүмкіндік берудің маңыздылығын көрсетуге тырысты. Басқаша айтқанда, бұл сүннет шындықты тексеретін Құран, керісінше емес. Бұл екпін исламның алғашқы күндерінде екі дұрыс басшылыққа алынған екі халифа Абу-Бақрмен Құран мен Сүннеттің басшылығына берілген Умар ибн Әл-Хаттабпен олардың ұстанымдары және саясатымен нығайтылды.

Бесінші тарау

Мұсылмандар заңгерлерінің діннен шығу үшін жазаға көзқарасы

Бұл пікірталастың келесі қадамы – бұл мәселеде исламдық құқықтанумен (фиqhпен) бірге оның заңгерлерінің ұстанымын және олардың осы ұстанымға негізделген дәлелдерін қарастыру. Мұсылман заңгерлері бұл мәселеде екі негізге сүйенеді: ауызша сүннет және «Егер кімде-кім өз дінін өзгертсе, оны өлтір» деген хадистің дұрыс екендігі туралы қате пікір. Бұған қоса, ол осы хадистің ислам және мұсылмандарға қарсы соғысқан-соғыспағанына қарамастан, дінін өзгертетіндердің барлығына жалпылама қолданылуына негізделген.

Екінші негіз, консенсусқа деген талап қате: тіпті ғалымдардың «келісім» дегенге қатысты әртүрлі көзқарастары болса да, исламның құқықтану (*фиqh*) мектептері бұл мәселеде әртүрлі болды. Танылған құқықтану мектептерінің көпшілігі саяси мағынадағы діннен шығу мен жеке сенімдері мен нанымдарының өзгеруі мағынасындағы діннен шығу жолдарын шатастырды. Кейбір мектептер исламнан безу қылмыс деп есептейді, ол үшін ешқандай жеңілдіксіз орындалуы керек Құдай тағайындаған жаза бар. Басқалары діннен шығу – бұл жай дискрециялық («дискреция» (латын тілінен аударғанда *discretio* «бөлу; ерекшелік», яғни лауазымды адамның не мемлекеттік органның белгілі бір мәселені/бірнеше мәселелерді өз қарауымен шешуі) жазасы бар қылмыс деп санайды, ал үшінші топ діннен шығу үшін жазаның «исламдық құқықтық саясат» шеңберіне енетіндігін және мұсылман билеушілері заңдылықты, қоғамдық тәртіпті және қоғам бірлігін сақтау тәртібін өз түсініктеріне сәйкес қолдана алады деп сендірді.

«Саяси» сатқындық пен «діни» жолдан тайушылық арасындағы шатастық, бұрын айтылған Хеджази ортасында кең таралған ауызша мәдениетте пайда болды, бұл еврейлердің ауызша дәстүрлерінің ықпалында болды, олар еврейлерден шыққан кез келген адамды өлтіру керек деп санайды. Сондай-ақ, исламдық жаулап алулар көптеген елдерді – барлығының өз жүйелері, әдет-ғұрыптары, мәдениеттері мен заңдары бар – мұсылман ұлтының құзырына кірді. Мұндай заңдар, мысалы, адалдықтың

ауысуына, саяси және құқықтық тәртіпке қарсы бүлік шығаруға және т.б. Византиялықтарда, парсыларда және басқа жаулап алынған елдерде әдет-ғұрыптар мен мәдениеттерді қалыптастыратын және өз кезегінде мұсылмандар ортасында жайлаған заңдар мен ережелер жақсы қалыптасқан. Бұл заңдар, ережелер, әдет-ғұрыптар мен мәдениеттер осылайша мұсылмандық заңдық ой-санаға түсті.

Абу-Бакр (632-663 жж.) Халифаты кезіндегі «діннен шығу соғыстарының» себептері нақты анықталмаған. Олар саяси өлшемдерге негізделсе де, діни өлшем Абу-Бакрдің «Мен намазды зекеттен бөлетін адамға қарсы соғыс ашамын!» Деген сияқты сөздерінде айтылған. Сонымен қатар, Абу-Бакр өзінің мағынасы жағынан заң, билік, қоғамдық тәртіппен басқару рөлін атқаратын «дін» тұжырымдамасына сүйенді. Шариғат, доктрина мен заң арасында нақты бөлу қарастырылмаған. Діннен шығу соғыстарының мақсаты Ислам Үмметі мүшелері немесе бір мемлекеттің азаматы ретінде өз міндеттерін тастаған азаматтарды өздерінің заңды күштерін діннен және патриоттардан алған осындай міндеттемелерді заңдылықтың қайнар көзі ретінде дін міндеттерін орындауды азаматтарға жүктеді.

Исламдық құқықтанудың (фиқһтың) сүнниттік төрт мектебінің арасында Ханафи мектебі діннен шығаруды Құдай тағайындаған жазалар қарастырылған қылмыстардың қатарына жатқызған жоқ, керісінше оны *сиар*, немесе жиһад және онымен байланысты тақырыптарға талқылады.

Ханафи заңгерлері діннен безген әйелді өлім жазасына кесуге болмайтынын мәлімдеді. Ақылдылық жасына жеткен және діннен шыққан баланы өлтірмей, түрмеге жабу керек. Олар діннен шыққан ересек ер адамды өлім жазасына кесу керек деп санады, дегенмен олар бұл ұстаным үшін ешқандай Құранның дәлелдерін келтірмейді және «Егер кімде-кім дінін өзгертсе, оны өлтір» деген хадисті келтіреді. Олар бұл хадисті пайғамбарымыздың сахабалары арасында діннен безгендерге қарсы соғыс жүргізу қажеттілігі туралы ортақ пікірге сүйене отырып қолдады. Абу-Бакр халифаты кезінде, әлеуметтік хаосты болдырмау тәсілі ретінде Ханафи заңгерлері діннен безуді саяси тұрғыдан қарастырды.

Малики мектебінде діннен шығу, *ал-зина* немесе заңсыз жыныстық қатынас сияқты бұзушылықтармен бірдей санатқа жатады, бірақ бұл мектеп діннен шыққандарға Құдай тағайындаған жаза бар деп есептемейді. Имам Малик тәубе етпейтін жолдан таюшыларды өлтіру керек деп исламдық саясат пен құдайдың тағайындауына қарсы толық емес хадиске сілтеме жасады. Бұл мәселе бойынша Малики ұстанымы: діннен шыққан адамды ер немесе әйелді өлім жазасына кесу керек.

Шафии мектебі өз көзқарасын Құран аяттарын негізге алып, көпқұдайшылықты болдырмады, мұсылмандардың өмірін үш жағдайдың біреуінен басқа заңды түрде алуға болмайтынын мәлімдеді: иман, зинақорлық және кісі өліміне келгеннен кейін күпірлікке бет бұру. Имам Әш-Шафии діннен шығу мәселесіне келесі төрт Құран аяттары тұрғысынан қарады:

- (1) «Олармен ешбір азғыру (фитна) қалмағанға дейін және дін бүтіндей Алланікі болғанға дейін соғысыңдар. Егер олар тыйылса, расында Алла олардың істегендерін толық көруші». (8:39);
- (2) «Ал қашан құрметті айлар шықса, сонда мүшріктерді қайдан тапсаңдар да өлтіріңдер. Оларды ұстандар, қамандар және олардың бүкіл жолдарын аңдып отырыңдар. Сонда егер олар, тәубе қылса, намазды толық орындап, зекет берсе, онда олардың жолын бос қойыңдар. Расында Алла жарылқаушы, ерекше мейірімді». (9:5);
- (3) «(Мұхаммед F.C.) олар сенен құрметті айда соғысудан сұрайды. Оларға: «Ол айда соғысу зор кінә. Дегенмен, Алланың жолынан тию, Оған қарсы келу, Мешіт Харамнан тыю және оның тұрғындарын шығару Алла (Т.) ның қасында тағы зор күнә» де. Сондай-ақ жауыздық, кісі өлтіруден де зор. Егер олардың шамалары келсе, сендерді діндеріңнен қайтарғанға дейін өздеріңмен соғысуды үзбейді. Сендерден кім діннен қайтып, ол кәпір күйінде өлсе, олардың амалдары дүние, ақыретте де жойылып және олар тозақтық болып, олар онда мәңгі қалады». (2: 227);
- (4) «Расында саған да сенен бұрынғыларға да: «Егер Аллаға ортақ қоссаң әлбетте амалың жойылып кетеді де, анық зиянға ұшыраушылардан боласың» деп уахи етілді». (39:65). Имам Шафии келтірген бірінші аяты қарулы қақтығыстардың заңдылығын

наным бостандығын қорғау құралы және адамдарды өз діндерін күшпен өзгертуге мәжбүрлеу әрекеттерінен сақтану құралы ретінде растайды. Шафии мектебі діннен шығу үшін өлім жазасы беріледі деген пікірде, өйткені бұл діннің түпнұсқаға сенбеуінен гөрі неғұрлым ауыр және жиіркенішті болып табылады, өйткені апостасия («апостасія») (грекше: *αποστασία* – жолдан тайғандық, немесе жолдан таюшылық) – христиан дінінен бас тарту, дінсіздік, дін бұзарлық, дін бұзушылық (діннен қол үзушілік, дінді мойындамаушылық) жердегі шығармалар өздерінің барлық құндылықтарын жоғалтады, ал Құдайдың кешіру мүмкіндігін жоғалту. Алайда ол келтірген төрт аяттың бірде-бірінде Құранда діннен безгендік үшін Құдай тағайындаған жазаның қажеттілігі туралы ештеңе айтылмайды.

Ханбали мектебінде діннен шыққан адамды «Егер кімде-кім дінін өзгертсе, оны өлтір» деген хадиске сүйене отырып, Құдай тағайындаған жаза ретінде емес, имансыздығы үшін өлтірілуі керек.

Осы ұстанымдардың кейбіреулері саяси мағынадағы діннен шығу мен жеке сенімнің өзгеруі мағынасындағы діннен шығу арасындағы айқын шатасуды анықтайды. Сонымен қатар, осы мектептердегі мәселеге қатысты көптеген мәліметтердегі айырмашылықтар исламдық заң ғылымдарының қағидаларын сақтай отырып, Құдай үшін өлім жазасы бар деген тұжырымды қолдайтын нақты мәтіннің жоқтығының айқын дәлелі болып табылады. Көптеген мұсылман заңгерлерінің ұстанымдары мемлекет пен қоғамның қауіпсіздігі мен қоғамның ішкі майданын қорғауға қатысты мүдделер туралы, біз байқағанымыздай, діннен шығу мен жүріс-тұрыс әрекеті арасында болады деп болжанған сілтемені мұсылман қауымына немесе мемлекетіне қарсы соғысты қамтиды.

Имамиттік шииттер мектебі діннен безгендердің екі түрі бар деп санайды: исламда дүниеге келіп діннен шыққан адам және дінді алдын ала басқа діннен қабылдап діннен шыққан адам. Бірінші түрі – тез арада өлім жазасына кесіліп, тәубеге келуге мүмкіндік берілмейді. Егер адам тәубеге келу туралы бастама көтерсе, оның тәубесі қабылданбайды; сондықтан оған қайтадан исламға кіруге тыйым салынады. Жолдан тайғандардың екінші түріне тәубеге келуге мүмкіндік беру керек; егер ол тәубе

етсе, оның тәубесі қабыл болады, ал егер жоқ болса, оны өлтіру керек. Әйелді өлтірмей, түрмеге жабу керек. Бұл мектептің ұстанушылары діннен шығу дінді Құдай тағайындаған жазасы бар қылмыс деп санамайды; оның орнына олар оны дискредитациялық (дискредитация (француз тілінен аударғанда *discréditer* – «сенімге нұқсан келтіру») – біреудің беделіне, бетбеделіне және сеніміне нұқсан келтіруге, оның қадір-қасиеті мен беделін түсіруге бағытталған қасақана әрекеттер. Сонымен қатар, лауазымды тұлғаның азаматтардың алдында биліктің абыройы мен беделіне айқын нұқсан келтіретін әрекеттер жасауы биліктің беделін түсіру болып саналады; беделін түсіру, сенімін жою, сенімсіздену) жазалары бар қылмыстар қатарына жатқызады.

Захириттер мектебі діннен шығу – бұл Құдай тағайындаған жазасы бар қылмыс деп санайды, «Дін мәселелерінде мәжбүрлеу жоқ» деген Құран аяты күшін жойды деп мәлімдеді, өйткені өмірінің соңына дейін Алланың елшісі пұтқа табынушы арабтар не исламды қабылдайды, не қылыштан өледі деп талап етті. Сондықтан бұл аят тек белгілі бір адамдарға, яғни еврейлер мен христиандарға қатысты болады.

Зайдит мектебі діннен шыққан адамның өлім жазасы орындалмас бұрын тәубеге келу мүмкіндігі болуы керек деп санайды. Мектеп діннен безуді діннен шыққан мұсылмандарға соғыс жариялау ретінде қарастырады, егер ол оның іш жүзінде мүмкіндігі болса.

Ибади мектебі басқа заңдық мектептерден аз ерекшеленеді, егер жолдан тайған адам тәубеге келмесе, өлім жазасын қарастырады.

Ғалымдардың осы мәселені шешуде кездесетін шатасуы көптеген себептерден туындады: құқықтық жүйені қамтитын «дін» туралы өте кең түсінік және оны барлық азаматтарға қолдану қажеттілігі, олардың әртүрлі сенімдерін ескермей және сенімнің өзгеруін діннің тіректерін өзгерту әрекетімен немесе сенімдегі өзгерісті мұсылман үмбеті мен қауымына деген дұшпандықпен байланыстыру үрдісімен шатастыру, мысалы, діннен шыққан адам дұшпанға айналады деп есептеу.

Құран адамдарды бір-бірінен ерекшелендіретін көптеген айырмашылықтардың түрлерін, соның ішінде сенім айырмашылықтарын

мойындайды. Демек, сенгісі келгендер сенуі мүмкін, ал сенгісі келмегендер сенбеуі мүмкін деп жариялайды. Пайғамбарымыз адамдарды иманға мәжбүр ету туралы ойлауға тіпті тыйым салды, өйткені Құдай оған: «...егер Раббың қаласа еді, әрине жер жүзіндегілердің барлығы түгелдей иман келтірер еді. Адамдарды иман келтіруге сен зорлайсың ба?» (10:99)

Сенім бостандығы Құранда қорғалған және сақталған. Оның үстіне, бұл Құранның ұстанымы екенін ескерсек, бұл да Сүннеттің ұстанымы. Құранда сенімнің өзгеруі үшін жазаның келешек өмірде күшіне енетіні айқын көрсетілген, ал Сүннет сол сияқты, сенімнің өзгеруі басқа нәрселермен жүрмегендіктен, оған қарсы дұшпандықты білдіреді деп түсіндірілген, үмбет және оның азаматтары мен мүдделеріне қауіп төндірмейтіндіктен, бұл үшін жердегі өмірде ешқашан алдын ала жазаланбайды.

Керісінше, бұл үшін жаза тек ақырет өміріне қатысты, өйткені мұндай жағдайда ол тек Жаратушыға тиесілі бір құқықты қозғайды және Ол өзінің ақысын, мысалы, мәңгілік мекенде жинайды. Құдай бәрін біледі.

Алтыншы тарау

Діннен бас тартқаны үшін айыпталған мұсылман ғалымдары

Кейбір билеушілер біздің тарихымыздың белгілі бір кезеңдерінде бұл «жазаны» қарсыластарына қарсы қару ретінде негізсіз қолданды. Мұндай қарсыластардың қатарына белгілі тирандарға қарсы тұрып, олардың шексіз бийлігінің түйінін шешу мақсатында оларды насихаттап, кеңес беріп, тыйым салған әйгілі ғалымдар кірді. Алайда бұған жауап ретінде мұндай деспоттар оларды одан сайын қысымға ұшыратты. Мұсылман халқы ешқашан өзара бірігіп әрекеттесуді жүзеге асыруға қажетті Құдай пайғамбарымыздан және ол қайтыс болғаннан кейін мұсылман қауымынан ең нақты түрде талап еткен кеңесу тетік пен құралдарын тапқан емес. Құдайдан қорқатын кейбір ғалымдар қарапайым болса да, өзара кеңесу мүмкін болатын атқарымды орындауға тырысты. Алайда би-

леушілердің көпшілігі өздерінің, мұсылман ұлтының және оның озбыр билеушілерінің авторитаризм (латынша: *autoritas* – билік, өкімет; ықпал) тұңғиығына батып кетуіне жол бермеуге тырысқанына қарамастан, көптеген билеушілер мұндай дауыстарды өшіруге тырысты.

Ислам тарихының бүкіл кезеңінде ғалымдар өздерін билік басындағылармен тең дәрежеде тұра алатын және тылдың қорғаушысы ретінде әрекет ете алатын күшке айналдыруға тырысты. Демек, олар Құран Кәрімдегі *Улу әл-амр* («билік қолында тұрғандар») сөзін билеушілерді де, ғалымдарды да білдірді. Саяси көзқарас пен беделді ұштастырған дұрыс басшылыққа алынған халифтер дәуірі аяқталғаннан кейін, Құран мен Сүннеттен дұрыс тұжырымдар жасауға қабілеттілік және өзара кеңесу арқылы жалпы игілікке не қызмет ететінін ажырату еркі және басқа да құралдар – ғалымдар билік басындағылардың ұлт істерін жалғыз басқаруына жол бермеуге тырысты. Рухани көзқарасы бар ғалымдар қоғамдық істерге қатысудан шеттетілгендіктен, басқарушы дегдарларның өзіндік дарашылдығы дәріптеліп, бекітілді.

Өзінің тарихында мұсылман қауымы бытыраңқылықтың, келіспеушіліктердің, Құранды және пайғамбардың тірі үлгісін менсінбеудің және Құранды сүннеттен алшақтатуға бағытталған үрдістердің нәтижесінде бір-бірін байланыстыратын өмірлік байланысты танудың орнына көптеген азаптарға куә болды. Бұған Құран мен сүннетті құқықтанудан (фиқһтан) бөлу үрдісін қосыңыз; Ислам доктринасын ислам құқығынан болуді; және бұрынғы ғалымдардың құқықтануын қазіргі ғалымдардікінен; сондай-ақ құрылтайшы имамдардың жазбаларын (Абу Ханифа, Ахмад ибн Ханбаль, Әш-Шафии және имам Малик) қаралған сөздермен Заң шығарушының өзімен бір деңгейде тұрғандай қарау үрдісі.

Мұсылман қауымының Құраннан бас тартып, шатасулар мен қателіктер жеңген кезден бастап бірлігі жойылды. Бұл үшінші халифаның кезінде болған көтерілістен басталып, оның шәһид болуына алып келді, содан кейін Түйе шайқасы мен Сиффиндегі оқиғаларға қатысқан көтеріліс пен арамза жалғасты, содан кейін секталар мен әртүрлі мектептер пайда болды, құқық және билікке ұмтылған және басқарған отбасылар арасындағы көтерілістер мен қақтығыстардың дәйектілігі. Қазіргі уақытқа дейін сансыз Сүнниттер мен шииттер, сопылар мен сәләфилер, сәлә-

филер және басқа мұсылман қауымдары, традиционалистер және модернистер, әртүрлі исламдық саяси секталар мен партиялар арасында жүріп жатқан күресті айтпағанда осыған ұқсас қақтығыстар бізді мазалауда. Басқаларды діннен шығарушылық пен сенімсіздікке айыптау құбылысына шолу бүкіл ислам тарихын қамтитын және өсіп келе жатқан құрбандардың ұзақ тізімін береді, өйткені адамдар әлі күнге дейін Құран кітабына қайтып оралмаған. Мұсылман ғұламаларының өмірбаянын және мұсылман ұлтының тарихын жазуға арналған кітаптардың ішінен іздестіру кезінде қуғын-сүргінге ұшыраған, діннен безген, атеизмге («атеизм» (дінсіздік, көне грекше: $\alpha\theta\epsilon\omicron\varsigma$ – латынша: *atheos* – «құдайға сенбеушілік», «құдайсыздық») бет бұрып және діннен ауытқып кетті деп айыпталған ғалымдардың, мистиктердің және заңгерлердің көптеген әңгімелері табылды. Олардың азап шегуінің нақты себептері, әрине, олардың осы немесе басқа билеушінің алдын кесіп өткендігі немесе билік басындағылар мен жаман атақты ғалымдардың жақтастарымен қарама-қайшы көзқарастар мен ілімдерді қабылдауларында жатыр. Алайда, егер адамдар Құранды мықтап ұстап алып, онда айтылғандардан қандай-да бір жолмен кетуден бас тартса, олар мұсылман қауымын және ол ұстанатын дінді күшейтеді және оның басына түскен ауыр тағдырдың алдын алады. Құдай бәрін біледі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Адамзатқа берілген сенімнің мәні тағайындалды, соның негізінде олар Құдайдың жердегі орынбасарлары болуға лайықты, толық және кіршіксіз таңдау еркіндігіне сүйенеді: «Дін мәселелерінде мәжбүрлеу жоқ» (2:256); «... сіздің міндетіңіз тек хабарлама жеткізу; есеп айырысу – біздікі » (13:40); және «Айтыңдар: Ақиқат [енді] сенің Раббыңнан келді: сондықтан кім қаласа, соған сеніп, қаламаған адам оны қабылдасын!» (18:29)

Құранның екі жүзден астам аятпен адамдардың таңдау еркіндігін растауы мүмкін болмағандықтан, бұл еркіндікті пайдаланатындарды осындай қатаң жазамен жазаламайды, себебі олар өздерінен басқа ешкімге зиян келтірмек емес. Діннен шығу үшін өлім жазасын тағайындаған мұсылман құқықтанушылар, әдетте, өздері өмір сүрген дәуірлерде діннен шығу жеке сенімінің өзгеруі мағынасындағы діннен шығу көбінесе мұсылманға адалдықтан, қоғамдастық және онымен байланысты жүйелерден, заңдардан және мәдениеттен бас тартудан негізін алудың нәтижесі болып табылады. Мұндай жағдайда сенбеушілік мұсылман қауымы құрылған барлық нәрсені мүлдем қабылдамауға теңестіріледі.

Бұл зерттеу ислам мұраларын мұсылмандардың өздері қарастыруына арналған өте қажет, байыпты зерттеулердің үлгісін ұсынуға бағытталған. Құран мен Сүннеттің ниеттері мен жоғары құндылықтары туралы шынайы түсінік тарай бастағанда, бұл ешқашан жалаң жанкештіліктен және исламды қорғауға соқыр асығудан туындамайтын күштің қайнар көзі болады; Мұның орнына мұсылмандарға исламның дұшпандары мен қаралаушыларына құрмет көрсететін ақпараттандырылған, мақсатты хабардарлық құралы ұсынылады.

Автор

ТАХА ЖӘБИР АЛАЛУАНИ – Әл-Азһар Университетінің түлегі және халықаралық деңгейде танымал ислам ғалымы және исламдық құқықтық теория, құқықтану (*фиқһ*) және *Усуль Әл-Фиқһ* салаларының білгірі. Ол сонымен қатар көптеген жұмыстардың авторы және ИКҰ Ислам Фиқһ Академиясының мүшесі.

Ескертулер

1. Құрандағы діннен шығу туралы аяттар 2: 217; 3:86; 3: 90-91; 3:98; 3: 106; 3:177; 4: 137; 5:54; 16: 106; 22:11; және 47:32.
2. 2:256.
3. Көрнекті мысал – испандық инквизиция Рим-католиктік трибуналы, ол XII ғасырда бүкіл Орталық және Батыс Еуропада күпірлік үшін жазалаудың ауырлығымен танымал болды. 1492-жылы монархтар Фердинанд пен Изабелла шығарған корольдік жарлықтар (Альгамбра жарлығы) және 1501-жылы иудейлер мен мұсылмандарға христиандыққа бет бұру немесе Испанияны шығуға бұйрық берілді.
4. Мысалы, 6: 107 және 10:99.
5. Басқа жолдан таюшылардың нақты мысалдарын және олардың Пайғамбарымыздың өмір сүрген кезіндегі мұсылман қауымымен қарым-қатынасы туралы көбірек білу үшін, осы зерттеудің толық басылымына жүгініңіз.
6. Хадис жеткізілуі және діннен шығу туралы әлсіз хадистің нақты мысалдары үшін толық зерттеуді қараңыз.

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы - оқырмандарға түпнұсқаның негізгі мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы.

Діннен шығу (арабша: الردة, *ар-ридда*) үшін заңды түрде қандай жаза тағайындалады және мұның діни шыдамдылық талабымен байланысы Құранның 2:256-шы аятында «дінде мәжбүрлеу жоқ» деп айтылған пікірмен байланысы қандай?

Пайғамбардың өмірінде ешқашан діннен шыққан адамды өлім жазасына кеспегені анық. Бұл мәселе бірнеше ғасырлар бойы мұсылман әлемін мазалап келген ең даулы мәселелердің бірі болып қала береді. Бұл сондай-ақ қазіргі кезде бұқаралық ақпарат құралдарында көптеген зиянды материалдардың пайда болу себебі болып табылады, өйткені исламдық заң ғылымдары адам құқықтары мен сөз бостандығын өрескел бұзды деп айыпталуда.

Адамды себепсіз өлтіру Құран Кәрімге сәйкес бүкіл адамзатты өлтіруге тең келеді. Сондықтан мейірімділік пен әділеттілік, сондай-ақ сенім бостандығы мүддесінде бұл тақырып біржола шешілуі өте маңызды.

Дін мәселелерінде мәжбүрлеу жоқ
(لا إكراه في الدين, лә ‘иикраһ фи әд-дини)
Құранның 2:256-шы аяты

9 789967 493049